

Zbornik predstavlja značajan doprinos razumevanju odnosa građana i građanki prema konstelaciji demokratije u Srbiji. Radovi su argumentativni, odgovaraju akademskim normama i nude kompleksnu sliku o izabranom predmetu. Prilozi su komplementarni na taj način da time razvijaju neophodnu kompleksnost u predstavljanju demokratske transformacije u domaćem i evropskom kontekstu.

Dopisni član SANU, Alpar Lošonc

Radove u zborniku odlikuje tematska i stilska raznovrsnost, kao i kvalitet i originalnost naučnog pristupa. Sa jedne strane, to bi se moglo tumačiti kao odsustvo principa homogenosti, sa druge, pak, kao bogatstvo u različitosti mogućih interpretacija centralne teme. Svi se oni kritički odnose prema polaznoj istraživačkoj ideji – stavovima srpskog građanstva o trodecenijskoj demokratskoj transformaciji Srbije.

Prof. dr Dragan Todorović

Struktura zbornika ukazuje na analitički višeslojnu analizu istraživnog problema. Autori na koncizan i argumentovan način pristupaju analizi različitih tema od značaja za istraživanje stavova građana/ki prema procesu demokratizacije Srbije u protekle tri decenije i izvode utemeljene zaključke. Autore odlikuje sistematičnost, preciznost i jasnoća u pristupu predmeta istraživanja. Zbornik predstavlja dragocen doprinos razumevanju odnosa građana/ki Srbije prema procesu demokratizacije od uvođenja višepartijskog sistema do danas.

Dr Dejana Vukasović

Zbornik nastavlja tradiciju kvalitetnih istraživanja javnog mnjenja Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka i doprinosi kontinuitetu saznanja u domenu politikoloških studija i istraživanja društvene tranzicije. Posebna vrednost zbornika je što nastavlja istraživanje važnih odrednica političke kulture i političkog života (autoritarnost, korupcija). Zaključci autora zbornika ujedno su korisne smernice i za šire područje nauka koje se bave politikom, kao što su sociologija i antropologija.

Dr Suzana Ignjatović

www.idn.org.rs

DEMOKRATSKE PROMENE U SRBIJI

Stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije

Urednici
Milica Joković Pantelić
Goran Bašić

Edicija Istraživanja

Radovi u ovom tematskom zborniku zasnovani su na podacima empirijskog istraživanja o stavovima građanki i građana Srbije o društvenim, ekonomskim i političkim promenama u Srbiji tokom protekle tri decenije, koje je 2022. godine sproveo Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje (CPIJM) Instituta društvenih nauka (IDN). Autori, svi saradnici CPIJM i stručnjaci u okviru različitih disciplina društvenih nauka, osvetljavaju transformaciju Srbije, pružajući, uprkos multidisciplinarnom karakteru zbornika, koherentnu analizu javnog mnjenja Srbije.

Ovim izdanjem u okviru edicije *Istraživanja*, IDN nastavlja da jača, podržava razvoj i sprovođenje empirijskih istraživanja. Ta istraživanja su zbog koncepcijske zahtevnosti i složene logistike dugo zapostavljena u društvenim naukama u Srbiji. Ona, međutim, uz teorijsku utemeljenost ideja, činjenice i validne podatke, prikupljene na osnovu savremene naučne metodologije, ostaju stubovi naučnog rada, ali i osnov za donošenje realnih i delotvornih preporuka i odluka u javnim politikama.

EDICIJA ISTRAŽIVANJA

DEMOKRATSKE PROMENE U SRBIJI

Stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije
u protekle tri decenije

EDICIJA

Istraživanja

UREDNIKA EDICIJE

Dr Irena Ristić

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka

Beograd, 2023.

ZA IZDAVAČA

Dr Goran Bašić

RECENZENTI

Dopisni član SANU Alpar Lošonc

Prof. dr Dragan Todorović

Dr Dejana Vukasović

Dr Suzana Ignjatović

ISBN 978-86-7093-265-4

Demokratske promene u Srbiji

STAVOVI GRAĐANA I GRAĐANKI O DEMOKRATSKOJ TRANSFORMACIJI SRBIJE U PROTEKLE TRI DECENIJE

UREDNICI

Milica Joković Pantelić

Goran Bašić

Beograd, 2023.

MILAN BLAGOJEVIĆ

Istraživač pripravnik

Institut društvenih nauka, Beograd

MARKO MANDIĆ

Istraživač saradnik

Institut društvenih nauka, Beograd

Spoljna politika Srbije – Rezultanta strukture međunarodnog sistema i(li) činioca unutrašnje politike*

Sažetak

Autori rada nastoje da objasne i identifikuju potencijalne uzroke spoljnopolitičkog pozicioniranja i strateškog opredeljenja Srbije u međunarodnom sistemu, sa posebnim naglaskom i analizom uloge javnog mnjenja u tom procesu. U radu se koristi teorija neoklasičnog realizma koja pripada teorijama međunarodnih odnosa i spoljne politike i čiji je istraživački koncept utemeljen na identifikaciji činioca koji određuju spoljnopolitičko ponašanje države koja je predmet istraživanja. Pored strukturalnih faktora, koji stvaraju manje ili više permisivno okruženje i kontekst u kojem države vode spoljnu politiku, na strateško usmerenje mogu uticati i percepcije političkih lidera u zemlji, strateška kultura, način funkcionisanja političkih institucija i opšti odnosi društva i države u kojima se posebno izdvajaju stavovi javnog mnjenja po pitanjima spoljne politike. U radu se analizira sinergetski efekat strukturalnih faktora i činioca unutrašnje politike države na spoljnu politiku Srbije. Posebna pažnja posvećena je konkretnom strateškom usmerenju Srbije i spoljnopolitičkim potezima i korelaciji sa javnomnjenjskim stavovima građana i građanki u toj oblasti.

Ključne reči: spoljna politika Srbije, javno mnjenje, međunarodni odnosi, neoklasični realizam, ideološko-partijska identifikacija

Uvod

U središtu akademskih debata o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici jedno pitanje izdvaja se više od ostalih. Šta navodi određenu državu da donosi i sprovodi sopstvenu spoljnu politiku? Po liniji odgovora na ovo pitanje teorije međunarodnih odnosa se svrstavaju u različite grupe. Iako od svog postanka sama nauka o međunarodnim odnosima raspoznaje mnoštvo različitih teorija međunarodnih odnosa, dve su se profilisale kao dominantne – realizam i liberalizam. Ove dve teorije uzroke ponašanja država u međunarodnom sistemu vide u različitim činiocima. U fokusu istraživanja teoretičara realizma su odnosi moći između međunarodnih aktera, dok teoretičari liberalizma primarno proučavaju ideje, vrednosti i ekonomske odnose u globalnim odnosima. Osnovna razlika između ovde dve grupe jeste u nivoima analize na koje se usredsređuju. Realizam je teorija u čijem se centru istraživanja nalazi struktura međunarodnog sistema i ravnoteža snaga između država. Po ovome se vidi da se realizam bazira na strukturalnom pristupu i *top-down* pogledu na međunarodnu zbilju. Ovakav pristup realističke teorije najbolje je opisan u knjizi Keneta Volca (Kenneth Waltz) „Teorija međunarodne politike“ (Waltz, 1979). Sa druge strane, liberalizam insistira na *bottom-up* pristupu i proučavanju ideja, vrednosti i institucija u pojedinačnim državama i kako one

* Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2023. godinu koji podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

stvaraju međunarodne veze širom sveta. Zbog toga liberalnu teoriju međunarodnih odnosa nazivamo i idealističkom teorijom jer proučava ideje i vrednosti svih ideologija, a ne samo liberalizma. Sama teorija počiva na tri osnovna temelja – teoriji demokratskog mira, ekonomske međuzavisnosti i institucionalne saradnje (videti više u: Cvetičanin & Mandić, 2021: 107–109).

Protokom vremena teorije međunarodnih odnosa postajale su sve više eklektičke. Jedna od najaktuelnijih paradigmi u teorijama međunarodnih odnosa jeste neoklasični realizam. Neoklasični realizam jeste teorija koja pripada korpusu realističkih teorija, ali sadrži i premise ostalih teorija, pogotovo prethodno pomenutog liberalizma. Neoklasični realizam otklanja, za razliku od strukturalnog realizma, kauzalnu povezanost između signala iz strukture međunarodnog sistema i spoljne politike i strateškog prilagođavanja države. Uprkos tome, neoklasični realisti baštine tradiciju celokupne realističke škole i smatraju da je uloga materijalne strukture međunarodnog sistema od primarnog značaja za ponašanje država u međunarodnim odnosima, ali ne smatraju da je njeno delovanje determinišuće. Ponašanje država u međunarodnom sistemu, po pripadnicima ove teorije, rezultanta je udruženog efekta međunarodnog okruženja i širokog spektra faktora koji čine unutrašnju politiku određene države (Мандић & Недић, 2022: 184). Dragan Živojinović (2008: 369) primećuje da se neoklasični realizam razlikuje od ostalih teorija i po cilju samog istraživačkog koncepta. Strukturalni realizam i neoklasični realizam pripadaju istoj tradiciji u nauci o međunarodnim odnosima, ali njihovi teorijski postulati ne objašnjavaju iste fenomene. Džefri Taljafero (Jeffrey Taliaferro) ističe da strukturalni realizam, kao sistemska teorija međunarodnih odnosa, nastoji da objasni isključivo međunarodne ishode. Na drugoj strani, neoklasični realizam nastoji da objasni zašto se neka država u određenom vremenskom periodu odlučila za konkretnu spoljnu politiku ili strateško pozicioniranje (Taliaferro, 2001: 132–133). Gideon Rouz (Gideon Rose), koji je i osmislio termin „neoklasični realizam”, deli istovetan stav. Rouz je stava da, s obzirom da je strukturalni realizam isključivo teorija međunarodne politike, mnoštvo događaja u međunarodnoj stvarnosti biva ostavljeno teorijama spoljne politike. Teorije spoljne politike, za razliku od sistemskih teorija međunarodnih odnosa, za zavisnu varijablu ne uzimaju ishod interakcija između država, već ponašanje pojedinačnih država. Ponašanje država u međunarodnom sistemu oličeno u njihovoj spoljnoj politici i strateškom prilagođavanju, primećuje Rouz, uslovljeno je i eksternim i internim faktorima. Neoklasični realizam je teorija koja sadrži i prihvata uticaj obe pomenute grupe faktora. Pripadnici ove teorije zastupaju stav da su domašaj i projekcija spoljne politike određene države uslovljeni pre svega njenom pozicijom u međunarodnom sistemu i relativnoj moći koju poseduje. Međutim, neoklasični realisti smatraju da su signali koji dolaze iz međunarodnog sistema indirektni i komplikovani zato što moraju da prođu kroz „transmisioni kaiš” faktora koji su sastavni deo unutrašnje politike države (Rose, 1998: 145–146; Мандић & Недић, 2022: 185).

Norin Ripsman (Norrin Ripsman), Džefri Taljafero i Stiven Lobel (Steven Lobell) u knjizi *Neoclassical Realist Theory of International Politics* dali su, do sada, najobuhvatniju sistematizaciju teorije neoklasičnog realizma. Navedeni autori su raščlanili pomenute interne faktore i napravili sistematizaciju unutarpolitičkih varijabli koje, uz strukturalni eksterni podsticaj iz međunarodnog sistema, utiču na spoljnopolitičko ponašanje država. Unutarpolitičke varijable podelili su na četiri široka klastera: percepcije lidera, strateška kultura, odnosi države i društva i način funkcionisanja političkih institucija države (Ripsman i dr., 2016: 59). Prvi klaster koji se odnosi na percepcije lidera stavlja fokus na individualni nivo analize i uključuje ličnosti koje zauzimaju najviše pozicije u državnim administracijama, kao što su šefovi

država, predsednici vlada, ministri, savetnici u oblastima spoljne, bezbednosne i odbrambene politike, itd. Autori ističu važnost ovih političkih aktera zbog njihovih pozicija u državnom aparatu i činjenice da su oni prvi filter kroz koji prolazi stimulus iz strukture međunarodnog sistema i koji će biti percipiran u zavisnosti od njihovog pogleda na svet (Ripsman i dr., 2016: 61–62). Drugi set odnosi se na stratešku kulturu, pod kojom autori podrazumevaju i organizacionu kulturu određenih institucija koje su zadužene za brigu o spoljnoj i strateškoj politici države (npr. vojska), ali i širi pogled na svet i ukorenjena verovanja celokupne populacije jedne države i opšte istorijske trajektorije jednog naroda (Ripsman i dr., 2016: 66). Treći set u obzir uzima odnose između države i društva. Ovo se uopšteno odnosi na nivo političke i socijalne kohezije unutar određene države i na to kako se stav javnog mnjenja povodom državne spoljne ili strateške politike odražava na političke odlučioce (Ripsman i dr., 2016: 71). Četvrta grupa odnosi se na način funkcionisanja političkih institucija unutar države. Ovaj klaster faktora pruža uvid u set pravila, pre svega formalnih, koja propisuju ko i na koji način donosi spoljnopolitičke i strateške odluke u političkom sistemu određene države i ko su potencijalni veto-akteri u tom procesu, ali i na neformalne političke prakse i procese u okviru posmatrane države (Ripsman i dr., 2016: 75–78). Po svemu navedenom, možemo da sumiramo da neoklasični realizam kao teorija nastoji da objasni spoljnu politiku ili strateško pozicioniranje određene države. To predstavlja zavisnu varijablu u istraživanju koja je rezultat delovanja strukture međunarodnog sistema, tj. nezavisne varijable, ali tek nakon što ona prođe kroz „sito“ unutarpolitičkih faktora koji deluju kao intervenišuće varijable. Ove intervenišuće varijable utiču, kako na velike sile tako i na male države, što će biti prikazano na primeru Srbije. U ovom radu poseban naglasak biće stavljen na odnos između spoljne politike i stavove javnog mnjenja građana i građanki Republike Srbije. Po prethodno navedenoj sistematizaciji teorije, odnos između stavova javnog mnjenja i konkretne spoljne politike države upravo predstavlja centralni element grupe faktora koji se odnosi na opšti odnos društva i države. U narednom poglavlju prikazaćemo pregled razvoja spoljne politike Srbije i glavne strateške konstante i promene u spoljnopolitičkom pozicioniranju zemlje u prethodne tri decenije kroz faktore pomenute u uvodu. U delu rada u kojem analiziramo podatke javnog mnjenja razmatrali smo odnos pojedinih identitetskih faktora i stavova građana i građanki koji se tiču gorućih pitanja od geopolitičkog značaja za Srbiju. Na samom kraju, u zaključku, osvrćemo se na ulogu i značaj javnog mnjenja na konkretnu stratešku poziciju i konkretne spoljnopolitičke poteze Srbije u međunarodnom sistemu.

Spoljna politika Srbije – transformacije i izazovi

Spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije i strateški pravac zemlje prošao je kroz izvestan niz transformacija u prethodne tri decenije. Transformacije spoljne politike Srbije i njen međunarodni položaj možemo podeliti u tri faze. Prva faza (1992–2000) obeležena je međunarodnom izolacijom zemlje. Druga faza (2000–2008) označila je ulazak u novu spoljnopolitičku fazu i postepenu reintegraciju u međunarodne tokove i početak evroatlantskih integracija. Treća faza (od 2008. i dalje), jeste i aktuelna faza, obeležena je balansiranjem između procesa pristupanja EU i održavanja odnosa sa drugim svetskim silama poput SAD, Kine i Rusije.

Spoljna politika Srbije i njen međunarodni položaj, u prvoj fazi, bio je obeležen dešavanjima koja su usledila nakon disolucije i prestanka postojanja „druge Jugoslavije“. Srbija je

u ovom periodu bila opterećena ratnim dešavanjima i nasilnim sukobima. Kao rezultat toga zemlja je u ekonomskom i političkom smislu bila izolovana od ostatka sveta i nalazila se pod sankcijama. Državno rukovodstvo u tom periodu nije imalo konkretne ciljeve u međunarodnim odnosima izuzev vođenja regionalne politike koja se deklarativno zalagala za rešavanje „srpskog pitanja“ u susednim republikama (Mandić, 2021: 114). Kako primećuje Dragan Đukanović „ozbiljnije nastojanje da se zemlja poput velike većine država Centralne i Istočne Evrope uključi u evropske i evroatlantske strukture nije postojalo“ (Đukanović, 2015: 116). Pred sam kraj ove faze 1999. godine usledila je NATO intervencija koja je dodatno osnažila tadašnje rukovodstvo u pravcu nepristupanja evroatlantskim strukturama. Kako jedan od autora navodi u svom prethodnom istraživanju „zaokret u spoljnoj politici zvaničnog Beograda dogodio se nakon političkih promena 5. oktobra 2000. godine i odlaska Slobodana Miloševića sa mesta predsednika SRJ kao *de facto* najmoćnije političke figure srpske političke scene“ (Mandić, 2021: 114).

Neposredno nakon promene dotadašnje vladajuće strukture menjaju se i strateški ciljevi i spoljna politika države. Država je reintegrirana u sve važnije međunarodne organizacije, a članstvo u EU i NATO označeno je kao glavni spoljnopolitički cilj koji je bilo potrebno ostvariti. Međutim, proklamovane ciljeve nije bilo jednostavno ostvariti. Globalno gledajući, Srbija je „propustila voz“ i zaostala u procesu evrointegracija sa državama koje su u njega ušle neposredno nakon okončanja Hladnog rata i pada Berlinskog zida. Pojedini unutarpolitički faktori, sa druge strane, takođe su delovali ograničavajuće u pogledu ostvarenja pomenutih strateških ciljeva (Mandić, 2021: 115). Mladen Mladenov primećuje da je u neposrednom post-petooktobarskom periodu „rivalitet između Zorana Đinđića, tadašnjeg srpskog premijera i lidera Demokratske stranke (DS), i Vojislava Koštunice, saveznog predsednika i lidera Demokratske stranke Srbije (DSS), ostavio nimalo beznačajan trag na kreiranje spoljne politike Srbije“ (Mladenov, 2014: 154). Upravo je za vreme mandata premijera Đinđića entuzijazam za evroatlantske integracije bio najizraženiji. Dolazak Vojislava Koštunice na mesto premijera 2004. godine modifikovao je postojeće spoljnopolitičke ciljeve i „atlantska“ dimenzija spoljne politike Srbije počela je postepeno da opada. Srbija u ovoj fazi razvija svoje odnose NATO, ali uprkos dobroj saradnji zvanična politika zauzima poziciju „vojne neutralnosti“ i stava da Srbija ne treba da bude punopravna članica bilo kog vojnog saveza (Mandić, 2021: 115). Srbija je u ovom periodu, bez obzira na odricanje od članstva u NATO, nastavila sa evrointegracijama. U ovoj fazi „načinjen je, možda i najznačajniji, korak u evrointegracijama Srbije, a to je potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i Prelazni trgovinski sporazum“ (Đukanović & Lađevac, 2009: 349). Može se sumirati da je ova faza „obeležena nizom velikih unutardržavnih problema kao što su ubistvo premijera Zorana Đinđića 2003. godine, definitivni kraj procesa disolucije bivše Jugoslavije (SRJ prelazi zvanično u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore 2003. godine, koja je opstala do referenduma u maju 2006. godine na kom su se građani Crne Gore opredelili za izlazak iz iste) i jednostrano proglašena nezavisnost Kosova februara 2008. godine“ (Mandić, 2021: 115).

Za početak treće faze uzimamo 2008. godinu i pobedu koalicije okupljene oko DS i Borisa Tadića, stranačkog lidera i predsednika Srbije, na parlamentarnim izborima. Evrointegracije ostale su glavni strateški pravac zemlje. Međutim, Srbija se na ovom putu suočavala sa mnogim izazovima zbog čvrsto zauzetog stava oko kosovskog pitanja. Vladajuće strukture protivile su se politici većine država članica EU koje su priznale nezavisnost Kosova, ali bez obzira na to nije došlo do odustajanja od evropskog puta, pa se često u političkom diskursu

mogla čuti fraza „i EU i Kosovo“ koja je na dobar način opisivala političke prioritete zemlje (Mandić, 2021: 116). Zbog delikatne situacije oko statusa Kosova državno rukovodstvo nastojalo je da učvrsti i unapredi partnerstva širom sveta. Predsednik Srbije Boris Tadić izjavio je da „Srbija ima četiri stuba spoljne politike: Evropska unija, Rusija, SAD i Kina, i da će to u dužem periodu biti osnovna doktrina spoljne politike“. Takođe, Tadić je istakao „da se nijednog trenutka ne sme smesti sa uma da Srbija kao svoj centralni politički cilj postavlja članstvo u Evropskoj uniji i ocenio da strategijska partnerstva sa SAD, Rusijom i Kinom ne ometaju postizanje tog zadatka“ (RTS, 2009). Ovakvo formulisanje neformalne spoljnopolitičke strategije nas navodi da se saglasimo sa ocenom Mladena Lišanina da je ona „prilagođena situaciji u kojoj se zemlja zatekla i da hijerarhizacija spoljnopolitičkih prioriteta počiva na *ad hoc* bazi“ (Lišanin, 2012: 206–207). Nakon opštih izbora 2012. godine dolazi do promene na državnom vrhu. Pobedu odnosi Srpska napredna stranka (SNS) na čelu sa Tomislavom Nikolićem i Aleksandrom Vučićem, dok potonji postaje *de facto* najmoćnija politička figura srpskog političkog života u narednoj deceniji. Međutim, ova promena vlasti, barem u pogledu nominalnih strateških ciljeva, više je predstavila kontinuitet nego prekid sa dotadašnjom politikom (Mandić, 2021: 116).

Međutim, Srbija vidno zaostaje, najviše zbog razvijenih dobrih odnosa sa Rusijom, u usklađivanju svoje spoljne politike sa Zajedničkom spoljnom i bezbednosnom politikom EU.¹ Srbija ne uvodi sankcije Rusiji 2014. godine, povodom njene uloge u Ukrajinskoj krizi, kao što su uradile sve države članice EU. Nakon početka vojne operacije i invazije Rusije na Ukrajinu 24. februara 2022. godine, odnos Srbije po ovom pitanju ostaje nepromenjen. Kako se prenosi „Srbija je jedina država u Evropi, izuzev Belorusije (prim. aut), koja nije uvela sankcije Rusiji, iako se saglasila sa rezolucijama Ujedinjenih nacija i deklaracijama Evropske unije kojima se osuđuje ruska invazija na Ukrajinu, a zvanični Beograd takav stav pravda zaštitom vitalnih interesa zemlje“ (Politika, 2022). Nadalje „takav tvrd stav opstao je i godinu dana nakon rata i, zbog odbijanja da uvede sankcije Rusiji, zvanični Beograd u prethodnoj godini nije učinio ni jedan korak po pitanju napretka u procesu evropskih integracija“ (RSE, 2023). Odnosi sa Rusijom, neumitnim protokom vremena i nikad većom promenom međunarodnih okolnosti, ipak ne gube na svom značaju. Srbija vodi takozvanu politiku „sedenja na dve stolice“ jer smatra da je takva strateška politika i dalje održiva (Mandić, 2021: 116–117).

Osim pobrojanih strukturalnih činilaca koji su kreirali milje u kojoj Srbija treba da zauzme svoj strateški pravac, neophodno je bilo tad, a tako i sad, da signali iz međunarodnog okruženja prođu kroz niz unutardržavnih činilaca kako bi konkretna spoljna politika dobila svoj oblik i pravac. Promene u međunarodnom sistemu kroz prethodne tri decenije, bile one manje ili više dramatične, prolazile su, kao što smo iz ugla teorije neoklasičnog realizma objasnili, kroz niz faktora u Srbiji koje su združeno imale uticaj na kreiranje i sprovođenje spoljne i strateške politike Srbije. Ti faktori su, kao što smo i nabrojali, percepcije lidera, strateška kultura, odnosi države i društva i način funkcionisanja političkih institucija države.

Ako se osvrnemo na percepcije lidera, neretko smo svedoci izjava političkih vođa da Srbija uporno istrajava na kursu evrointegracija, ali i dobrih odnosa sa istočnim partnerima, pre svega Rusijom ali i sa Kinom. Predsednik Srbije Aleksandar Vučić ističe da „iako oni (EU prim. aut.) ne žele da čuju koliko je nama važno da sami odlučujemo o uvođenju sankcija i koliko su nam i Kinezi i Rusi značajni, mi nastavljamo evropski put“ (Danas, 2022). Drugi faktor

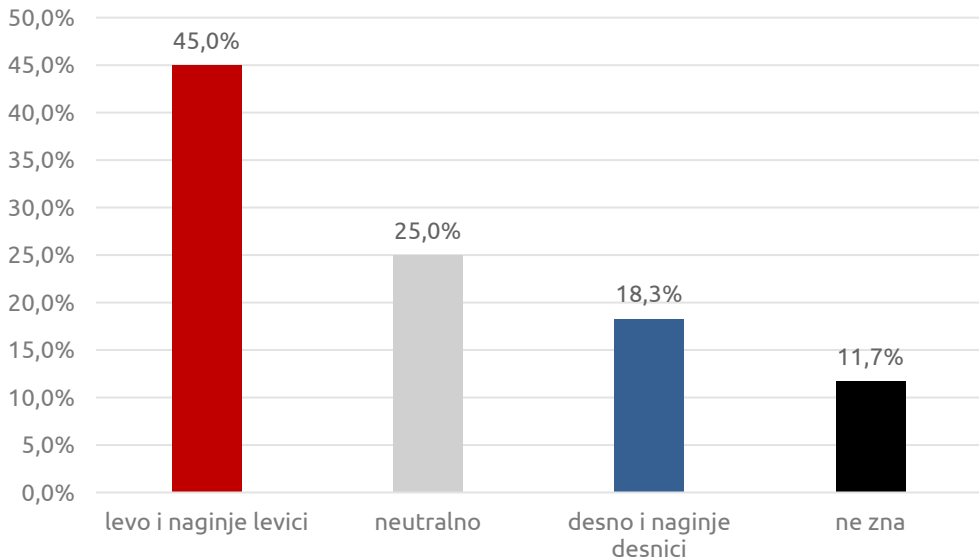
¹ O politici uslovljavanja EU i usklađivanju spoljne politike Srbije sa ZSBP EU videti više u: (Мандић, 2020).

koji takođe doprinosi sprovođenju trenutne spoljne politike Srbije jeste strateška kultura. Milimir Stepić (2019: 178) smatra da srpska strateška kultura, iako kompleksna za izučavanje, trenutno uključuje ideju neutralnosti koja počiva na nacionalnoj samospoznaji Srba i Srbije kao teritorije koja je Zapad Istoku i Istok Zapadu. Nadalje, osvrt na način funkcionisanja političkih institucija države, kako formalnih tako i neformalnih, pokazuje nedostatak relevantnijih veto-igrača u procesu kreiranja i implementacije spoljne politike. Ovakva situacija proizilazi izizraženo dominantne uloge vladajućih partija i njenih lidera u političkom životu Srbije, a pogotovo iz izvršne vlasti, što je posledica i formalnih konstitucionalnih pravila i šire političke kulture koje dovode do svojevrsne „prezidencijalizacije parlamentarizma“ (videti više u: Jovanović, 2018; Orlović, 2017; Mandić & Nedić, 2021). Takođe, uloga zakonodavnog tela, koje je ujedno i demokratski najreprezentativniji činilac vlasti, u velikoj meri je sekundarna u oblasti spoljne politike. Poslednji klaster faktora koji se odnosi na političku i društvenu koheziju u okviru države analiziramo u narednom poglavlju. Kao što smo istakli u uvodu, centralni fokus rada odnosi se na stavove javnog mnjenja građana i građanki po pitanjima pređašnje i aktuelne spoljne politike Srbije i koliko su rezultati istraživanja u korelaciji sa faktičkim spoljnopolitičkim i strateškim potezima države. Relativna težina, odnosno „presudni uticaj“, u prvom redu javnog mnjenja kao unutrašnjepolitičkog faktora može se razlikovati od slučaja do slučaja, a samim tim i ozbiljnost političke „sankcije“ za donosiocce odluka u slučaju neuvažavanja ili direktnog suprotstavljanja stavovima većine birača. Primera radi, uprkos snažnoj liberalnoj opoziciji, vladajuća nacionalno-konzervativna poljska partija „Pravo i pravda“ („Prawo i sprawiedliwość“) nastoji da svoju politiku prema Rusiji i evropskoj birokratiji usklađuje sa stavovima konzervativne katoličke većine (Благојевић, 2017: 158–161), a odnos prema slanju vojne pomoći Ukrajini i prijemu ukrajinskih izbeglica odražava stav poljske javnosti prema kojem skoro 80% Poljaka rat u Ukrajini doživljava kao bezbednosnu pretnju, a više od 94% podržava prijem izbeglica (CBOS, 2023). Nasuprot tome, vlast u Crnoj Gori je daleko ozbiljniju i dalekosežniju geopolitičku odluku o pristupanju NATO paktu donela bez referenduma i uprkos protivljenju većine od 44% stanovnika u trenutku potvrđivanja akcionog plana za članstvo 2009. godine (CEDEM, 2010), dok je i nekoliko meseci nakon što je Crna Gora zvanično postala 29. članica pakta protivljenje članstvu iznosilo 51% (CISR, 2017). Spoljnopolitička doktrina i istorija strateških odluka u Srbiji u poslednje dve decenije upućuju na to da je pristup srpskih političkih odlučilaca konzistentno sličniji poljskom, tj. da se u strateškim odlukama ne treba „zamerati“ većinskom stavu u pogledu spoljnopolitičkih poteza. Na sličnost Srbije sa poljskim slučajem, u smislu snage i uticaja koji konzervativna i religiozna (barem u konfesionalnom, identitetskom smislu) većina ima na zvaničnu politiku, ukazuju i podaci Evropskog društvenog istraživanja (ESS) iz 2018. godine, prema kojem je pravoslavnih u Srbiji preko 90% (Благоевич и др., 2022: 135).

Ideološko-partijska identifikacija i strateška kultura

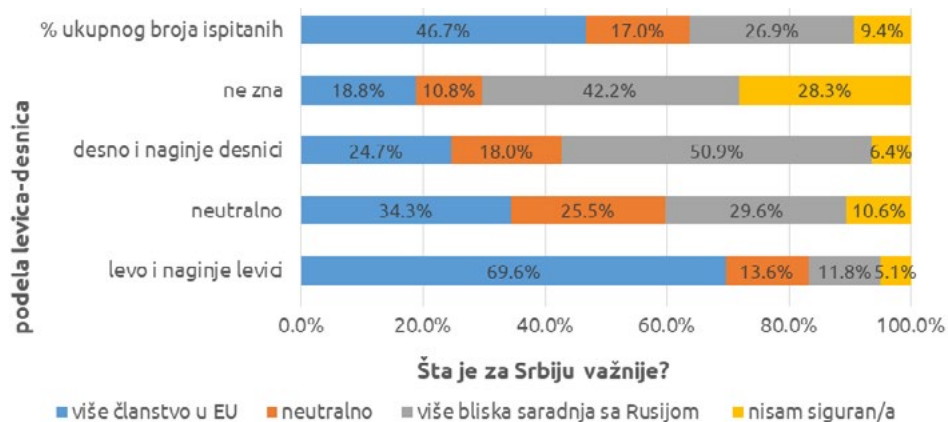
U istraživanju pod nazivom „Vrednosni stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije (1990–2022)“, koje je Institut društvenih nauka sproveo u okviru programa obeležavanja 65 godina rada, nekoliko pitanja direktno se odnosi na spoljnopolitičke i strateške preferencije građana. Radi jednostavnosti, najpre su podaci o ideološkoj (samo)identifikaciji predstavljenoj kroz spektar od 0 („levica“) do 10

(„desnica“) grupisani u tri kategorije – „levo i naginje levice“, „neutralno“, „desno i naginje desnici“, da bi potom isto bilo učinjeno i sa partijskom identifikacijom, gde su partijske preference, odnosno, odgovori na pitanje „koja stranka vam je najbliža“ razvrstani u kategorije: „partije liberalne opozicije“, „partije desne opozicije“, „manjinske partije“, „partije vladajuće koalicije“, „druge partije“ i „ne želi da odgovori“. Ideološka identifikacija svedena na jednodimenzionalni spektar levica–desnica svakako nije neproblematična, budući da je reč o samoidentifikaciji koja posebno na levom spektru ne izražava dovoljno frakcionašku diferencijaciju „levo liberalne“ i „patriotske“ levice. No, pošto je više u pitanju „podela između društvenih identiteta zasnovanih na klasi, religiji, rasi ili polu...nego sukob različitih ideja“ (Sartwell, 2014), što se kroz neformalnu podelu na „Prvu“ i „Drugu Srbiju“ odnosi i na srpski slučaj, verujemo da ovakvo grupisanje ima dovoljno smisla da se na osnovu njega generalno može zaključivati o strateškim preferencijama dva glavna ideološka bloka. Nezavisne varijable utvrđene spomenutim grupisanjem zatim su ukrštane sa pitanjima koja se odnose na teritorijalni integritet Srbije, potencijalno članstvo Srbije u NATO-u, odnos prema Evropskoj uniji, Rusiji i ratu u Ukrajini.

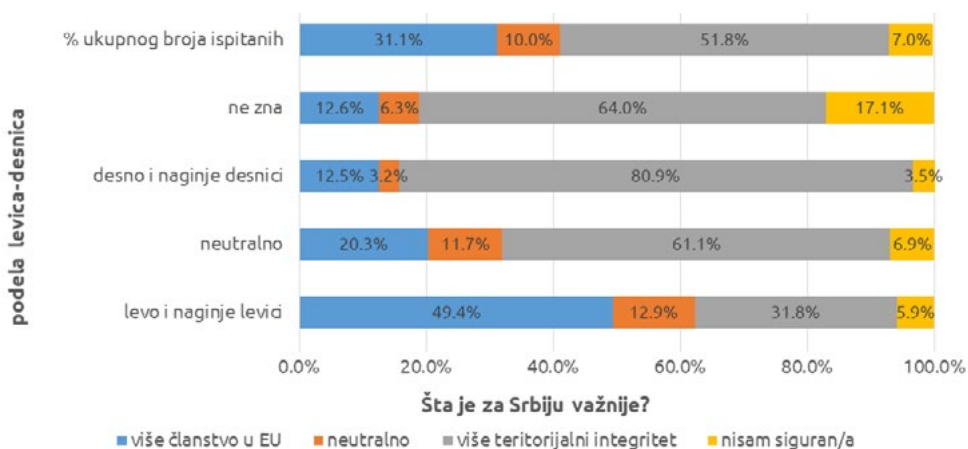
Grafikon 1. Ideološka samoidentifikacija (validni %)

Kao što se može videti na gornjem grafiku, zbog specifičnosti uzorka koji je favorizovao pojedince određenih sociodemografskih karakteristika, levi ideološki pol je disproporcionalno zastupljen, što je delimično korigovano primenom pondera koji u obzir uzima pol, starost, region i korišćenje Tvitera (W3_PR3). No, cilj je takođe bio steći uvid i u „unutarblokove“ ideološke stavove o spoljnoj politici, za šta je ukrštanje sa navedenim pitanjima bilo od koristi.

Grafikon 2. Članstvo u EU ili bliska saradnja sa Rusijom? Ideološka polarizacija i spoljopolitički prioriteti (Cramer's V = ,29, Sig. = ,00)

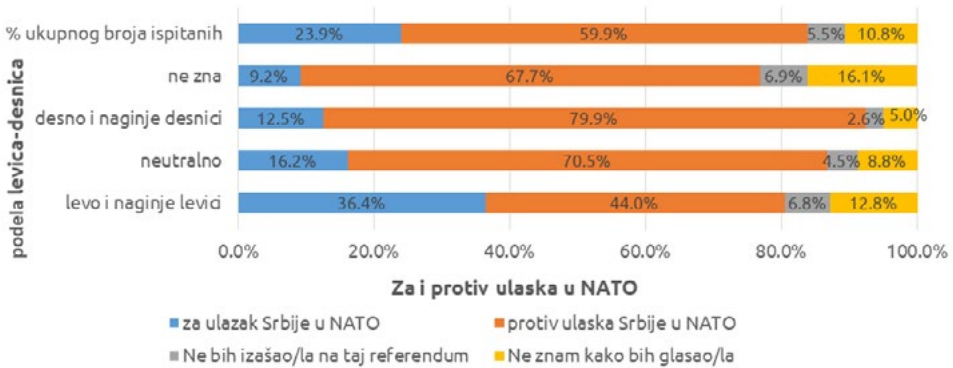
Iz priloženog se vidi da je razlika u pogledu preferenci prema EU, odnosno Rusiji, odraz polarizacije na levo–desnom spektru. Očekivano, bližu saradnju sa EU najviše priželjkuju levo orijentisani ispitanici i ispitanice, dok je saradnja sa Rusijom prioritetnija za one desno opredeljene. Zanimljivo je pak da nemali postotak desnih ispitanika favorizuje Evropsku uniju, dok je na levoj strani 11,8% ispitanih više za saradnju s Rusijom. Ovo postaje jasnije kada se podaci o ideološkoj identifikaciji ukrste sa partijskom, gde se vidi da se upravo 11,9% levo opredeljenih identifikuje sa „partijama vladajuće koalicije”, što je mahom proruski SPS. U pogledu značaja teritorijalnog integriteta, međutim, uočena je manja polarizacija²: pored nedvosmislene podrške desnih ispitanika, i trećina deklariranih levičara prednost daje teritorijalnom integritetu a petina o tome ima neutralan stav.

Grafikon 3. Članstvo u EU ili teritorijalni integritet? Ideološka polarizacija i strateški prioriteti (Cramer's V = ,26, Sig. = ,00)

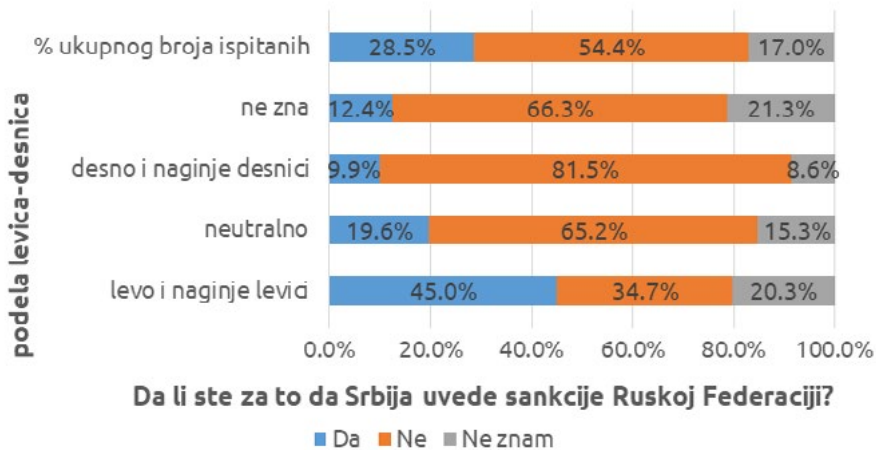
² Od početka rata u Ukrajini sve se češće mogu čuti nagoveštaji o „zaokretu” i promeni spoljopolitičkog kursa Srbije naspram Rusije (Stradner, 2023). Uprkos tome, ruska meka moć opstaje, te, prema jednom istraživanju, 63% ispitanih smatra da je Zapad glavni krivac za izbijanje rata, a 46% da bi Srbija trebalo da ostanje neutralna u sukobu (Samorukov & Vuksanović, 2023). To bi značilo

Na grafikonu 4 uočljivo je da o pitanju članstva u NATO-u uglavnom postoji široki konsenzus duž celog spektra, te čak 44% levih ispitanica i ispitanika deli takav stav. Štaviše, neki autori i istraživači upravo u tome vide glavno objašnjenje popularnosti Rusije u Srbiji. Naime, „kulturna i istorijska bliskost, pravoslavno i slovensko bratstvo, faktori su od sekundarnog značaja naspram proste činjenice da Rusija nije Zapad“ (Samorukov & Vuksanović, 2023). Ovakvo stanovište zastupa i Đorđe Vukadinović, prema kojem „nisu Srbi baš toliko za Rusiju koliko su... ovde, sada a i inače, protiv Amerike i NATO pakta“ (Вукадиновић, 2022).

Grafikon 4. Ideološka polarizacija i članstvo Srbije u NATO-u (Cramer's $V = ,19$, Sig. = ,00)

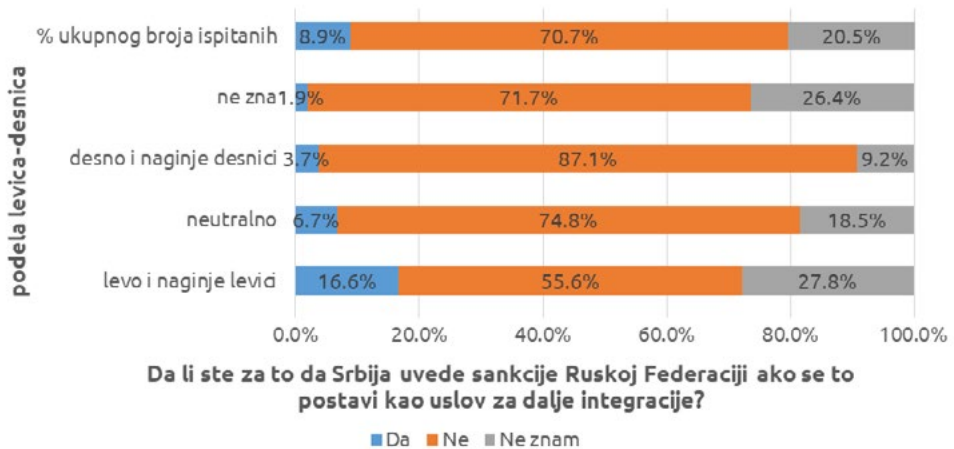
Ono što je interesantno, međutim, jeste odnos leveice prema evropskoj politici uslovljavanja Srbije uvođenjem sankcija Rusiji, a takođe i odnos desnice prema potezima srpske politike u UN u vezi sa ratom u Ukrajini.

Grafikon 5. Ideološka polarizacija i sankcije Rusiji (Cramer's $V = ,28$, Sig. = ,00)

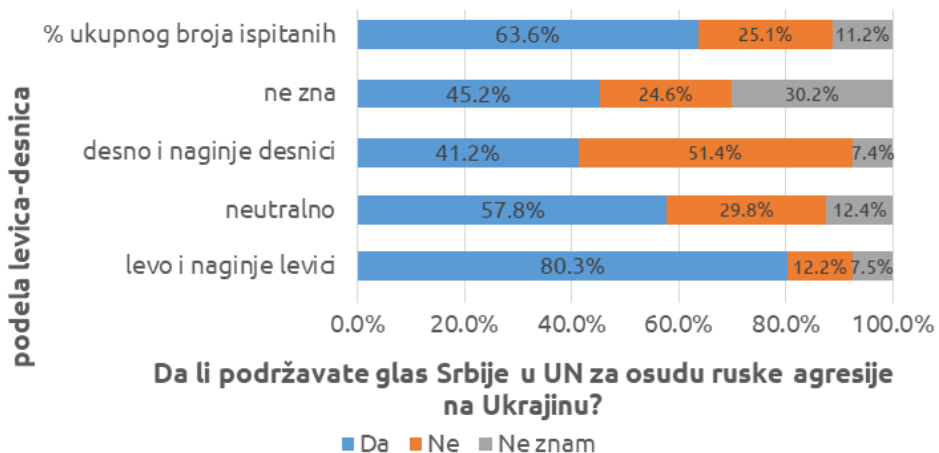
da bi najavljavani zaokret bio sproveden uprkos a ne zahvaljujući činiocima unutrašnje politike, ali, budući da je po svojoj prilici procenjeno da nije reč o egzistencijalno važnom pitanju, „sankcija“ za takav potez ne bi bila faktor odvratanja. S druge strane, jasno je da kosovsko pitanje nosi mnogo veći primat javnomnjenjskog elementa, te bi nepopularni potezi po ovom pitanju nosili i mnogo veći politički rizik (prim.aut).

Vidimo da levičarska podrška sankcijama Rusiji (najveća među pristalicama liberalne opozicije u koje spada 65% levo deklariranih) drastično opada ukoliko se to postavi kao uslov za dalje integracije, čime se dovodi u pitanje teza o svojoj levici kao „antipatriotskoj“ (Grafikon 6).

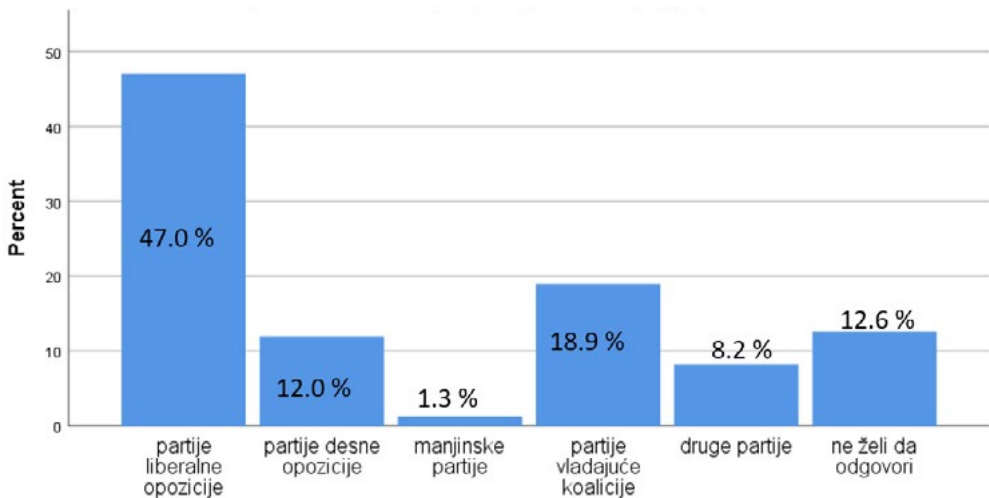
Grafikon 6. Ideološka polarizacija i sankcije Rusiji kao uslov za dalje integracije (Cramer's V = ,21, Sig. = ,00)

Visok procenat levo opredeljenih pojedinaca koji podržavaju srpsko glasanje u februaru 2022. za rezoluciju GS UN, kojom se osuđuje ruski napad na Ukrajinu (Stojanović, 2022), nije začuđujući. Međutim, interesantno je videti da čak 41,2% onih na desnici podržava taj potez (Grafikon 7). Analogija sa unutrašnjim problemima, tj. pitanjem Kosova, predstavlja jedno moguće objašnjenje, a mogli bismo tvrditi i da je ovako neuobičajena podrška kritici Rusije koja dolazi od jednog dela desnice izraz svojevrsnog „pragmatičnog realizma“ iza kojeg ne stoji neko posebno dublje „filozofsko ili ideološko opravdanje“ (Цветићанин & Благојевић, 2019: 52–53), što takođe negira tezu da je sva desnica zapravo ekstremna desnica.

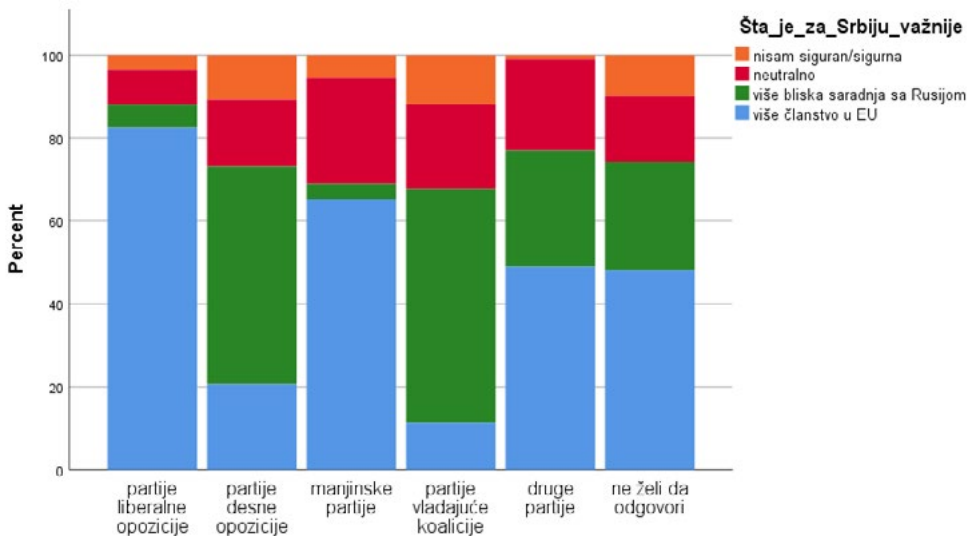
Grafikon 7. Ideološka polarizacija i odnos prema glasanju Srbije u UN (Cramer's V = ,29, Sig. = ,00)

Stepen polarizacije čini se većim ako se spomenuta pitanja ukrste sa partijskom (samo) identifikacijom.

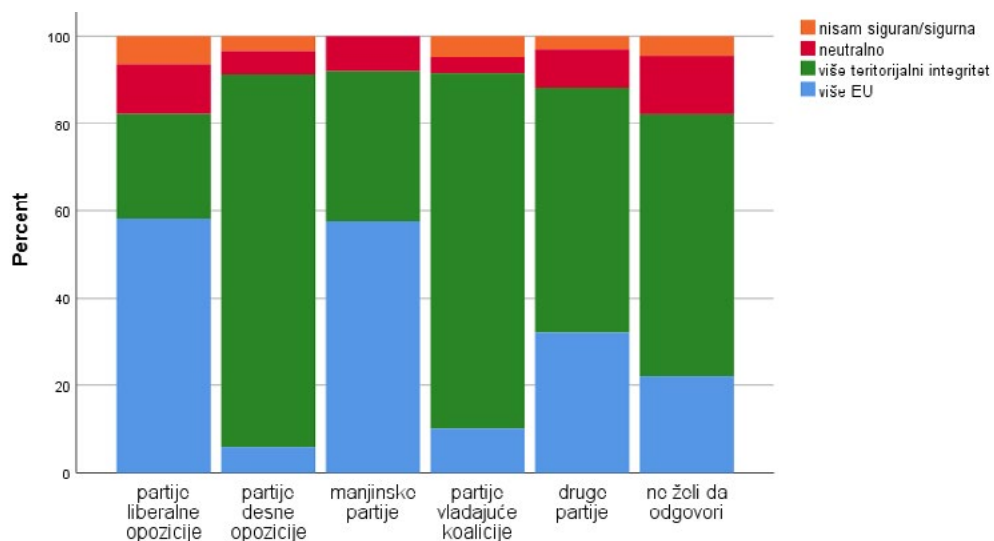

Grafikon 8. Partijska identifikacija

Po svojoj prilici, partijska disciplina utiče na homogenost stavova više nego u slučaju ideološke polarizacije, što je posebno primetno po pitanju članstva u EU naspram bliže saradnje sa Rusijom, odnosno članstva u EU ili teritorijalnog integriteta (Grafikoni 9 i 10).

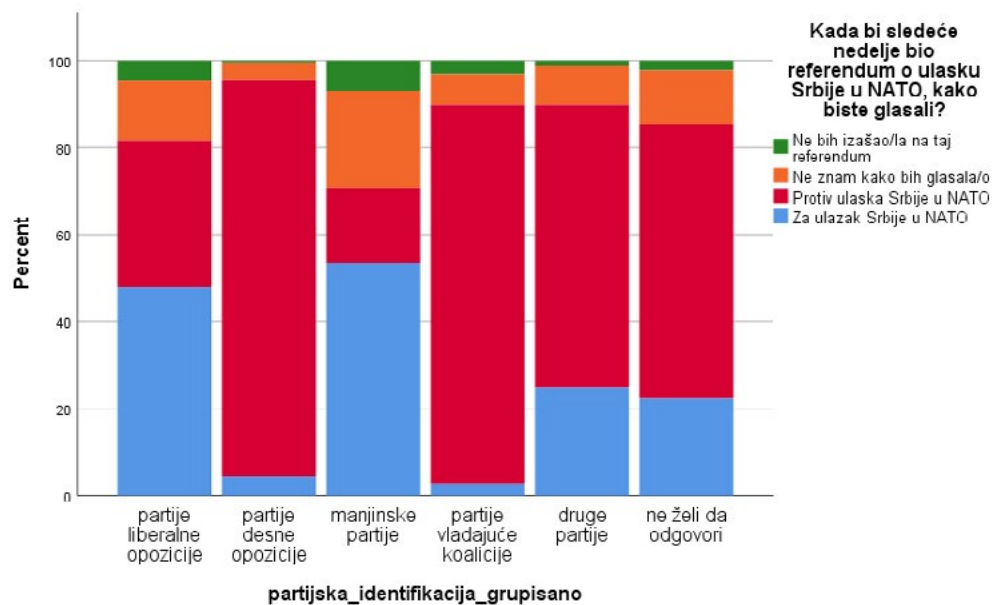

Grafikon 9. Članstvo u EU ili bliska saradnja sa Rusijom? Partijska identifikacija i spoljnopolitički prioriteti (Cramer's V = ,36, Sig. = ,00)

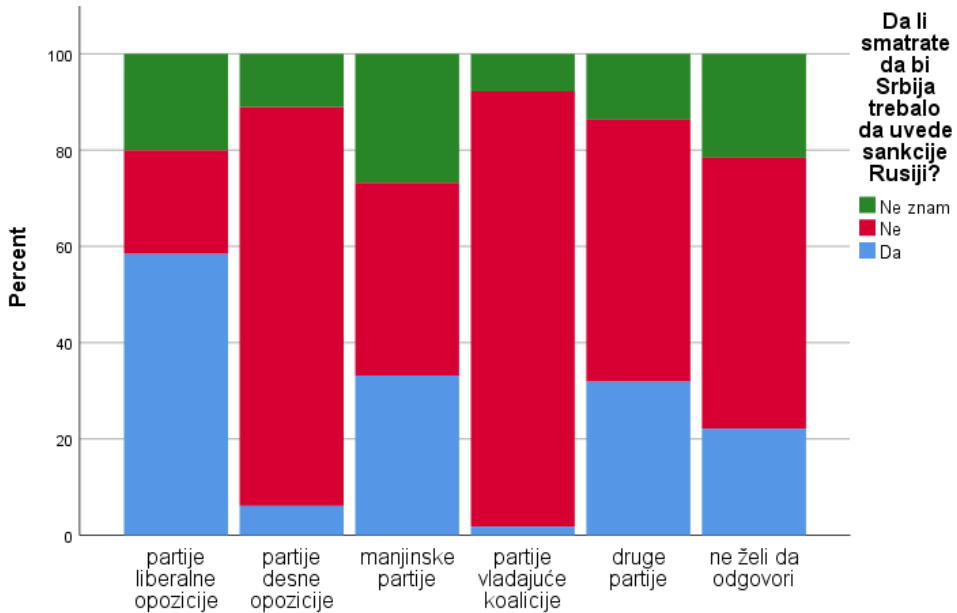
Grafikon 10. Članstvo u EU ili teritorijalni integritet? Partijska identifikacija i strateški prioriteti (Cramer's V = ,31, Sig. = ,00)

To je takođe uočljivo i po pitanju članstva Srbije u NATO-u, gde su liberalna opozicija, s jedne, i vladajući blok i desna opozicija, s druge strane, jasno suprotstavljeni (Grafikon 11).

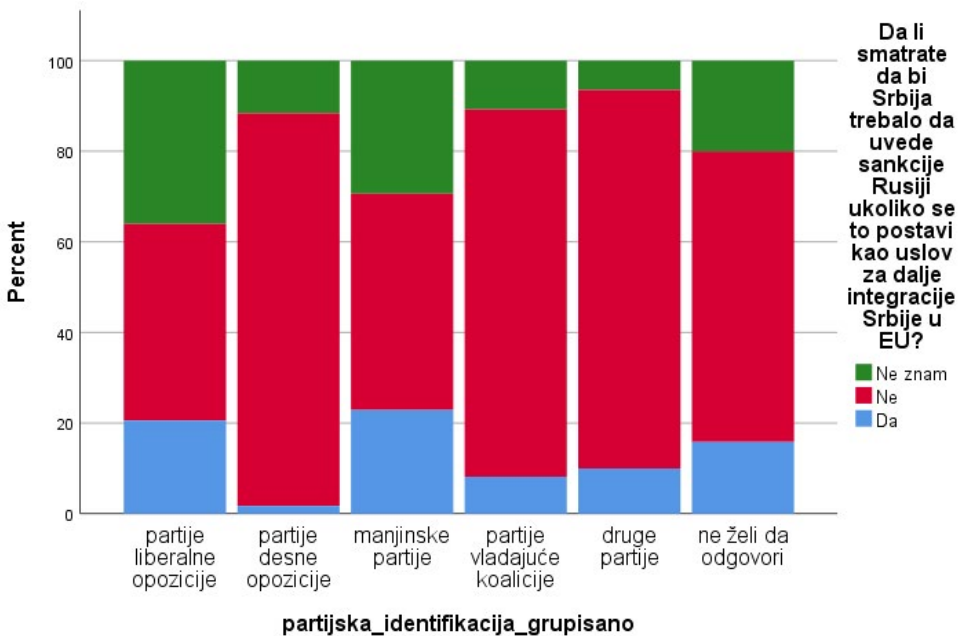

Grafikon 11. Partijska identifikacija i članstvo u NATO-u (Cramer's V = ,29, Sig. = ,00)

Zanimljivo opažanje ovde je da podrška sankcijama Rusiji kao uslovu za dalje EU integracije kod pristalica liberalne opozicije značajno opada, dok kod onih bliskim vladajućim partijama neznatno raste u odnosu na pitanje gde se takav uslov ne postavlja (Grafikoni 12 i 13).

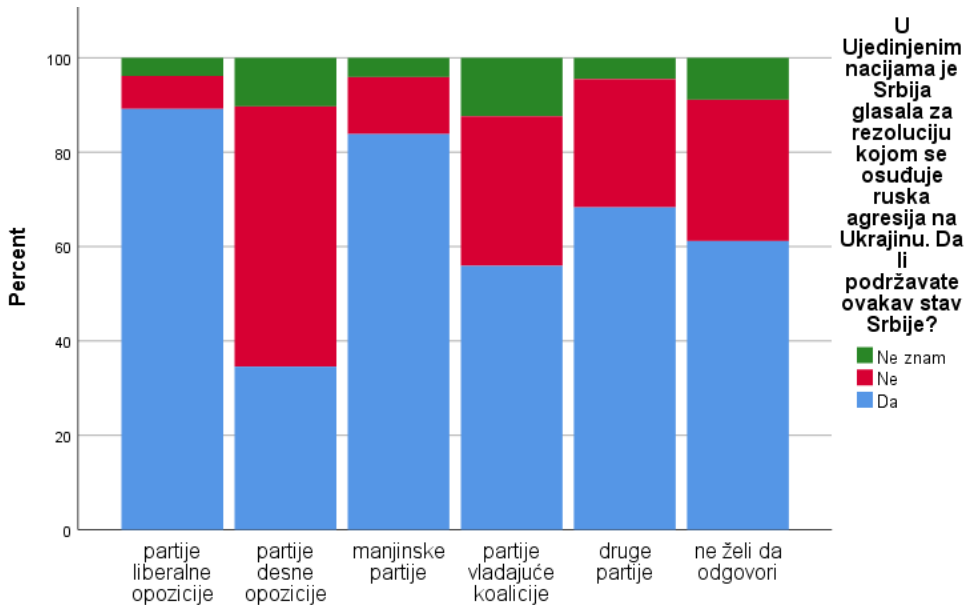

Grafikon 12. Partijska identifikacija i sankcije Rusiji (Cramer's V = ,42, Sig. = ,00)

Grafikon 13. Partijska identifikacija i sankcije Rusiji kao uslov za dalje integracije (Cramer's V = ,28, Sig. = ,00)

Naposletku, vidimo da većina ispitanih, 71,1% (i skoro 56% pristalica vladajuće koalicije), pozitivno ocenjuje srpski glas podrške teritorijalnoj celovitosti Ukrajine (Grafikon 14).

Grafikon 14. Partijska identifikacija i odnos prema glasanju Srbije u UN (Cramer's $V = ,31$, Sig. = ,00)

Zaključak

Prema sprovedenom istraživanju, javnost Srbije uglavnom podržava članstvo Srbije u EU, ali ne po cenu teritorijalnog integriteta. Snažno je protiv NATO saveza, protivi se uvođenju sankcija Rusiji, ali podržava pragmatične poteze u vezi sa konfliktom u Ukrajini. Javno mnjenje, kao faktor spoljne politike u Srbiji, igra značajnu ulogu i politički odlučioći, po svoj prilici, vode računa o usklađenosti spoljnopolitičkih akcija sa stavovima javnosti. Ovo se o nedavno može najjasnije primetiti u pogledu ambivalentnosti i nejasnoća naspram dilema o (ne)prihvatanju francusko-nemačkog predloga za rešenje statusa Kosova (Danas, 2023), što nesumnjivo spada u jednu od tema koje su posebno podložne „sankcijama” od strane domaće javnosti. Dok je, s jedne strane, kako pojedini autori ističu, izvesno da jaka izvršna vlast u Srbiji ima mogućnost i resurse da čak „u kratkom vremenskom periodu” oblikuje narativ u pogledu bitnih geopolitičkih pitanja, ona je, sa druge strane, u većoj meri ograničena „crvenim linijama” javnog mnjenja, posebno u pogledu Kosova i NATO-a. Zbog toga se današnja spoljnopolitička doktrina Srbije i dalje u velikoj meri oslanja na principe vojne neutralnosti Vojislava Koštunice i „četiri stuba” Borisa Tadića (Petronijević Terzić, 2022). Često kritikovana takozvana „politika sedenja na više stolica” ispostavlja se kao jedina moguća, odnosno najmanje loša sa stanovišta „catch-all” pristupa vladajuće stranke koja ne želi da previše naruši interese bilo koje značajnije grupe birača. Drugim rečima, prema podacima ovog i drugih istraživanja o postojećim stavovima javnog mnjenja, čini se da u ovom trenutku za „neki veći geopolitički zaokret... nema ni prostora ni raspoloženja” (Букадиновић, 2022).

LITERATURA

- Благоевич, М., Јованович, П. & Лебедев, С. (2022). „Религиозност как ценно моноконфесионалних православних обществах: Србији, Русији, Черногорији”. In: D. Todorović, Z. Matić & M. Blagojević (Eds.), *Religion in late modern society* (pp. 129–142). Niš: YSSSR, Požarevac: Committee of Education and Culture of the Diocese of Požarevac and Braničevo.
- Благојевић, М. (2017). Оживљавање конзервативизма Нове Европе: религија и политика Пољској. У: М. Благојевић (Ур.), *Религија у савременом друштву* (стр. 151–164) Београд: Институт друштвених наука.
- CBOS (2023). Polish opinions about the war in Ukraine and Ukrainian refugees. CBOS. https://www.cbos.pl/EN/publications/reports/2023/012_23.pdf.
- CEDEM (2010). Političko javno mnjenje Crne Gore. CEDEM. <https://www.cedem.me/wp-content/uploads/2021/09/oktobar2010-2010-10-13.pdf>
- CISR (2017). Public opinion in Montenegro. CISR. https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/montenegro_ppt.pdf
- Цветићанин, Н. & Благојевић, М. (2019). Унутрашњи конфликти и спољна политика САД између интервенционизма и изолационизма. *Српска ђолишничка мисао*, 65(3), 43–62.
- Cvetičanin, N. & Mandić, M. (2021). Suton međunarodnog liberalnog poretka, dijalektika političke mehanike i novi Vestfalski sistem za 21. vek. *Politička misao: časopis za politologiju*, 58(1), 103–126. <https://politickamisao.com/suton-medunarodnog-liberalnog-poretka-dijalektika-politicke-mehanike-i-novi-vestfalski-sistem-za-21-vek/>
- Danas (2022, 25. jun) Vučić: 16 članica Unije tražilo da uvedemo sankcije Rusiji. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vucic-na-samitu-eu-i-zapadnog-balkana-16-clanica-unije-trazilo-da-uvedemo-sankcije-rusiji/>.
- Danas (2023, 22. januar). Francusko-nemački plan o rešavanju pitanja Kosova u 10 tačaka: Šta sve piše u dokumentu o kojem će sutra raspravljati Vučić i Vlada Srbije? <https://www.danas.rs/vesti/politika/sta-pise-u-francusko-nemackom-dokumentu-o-kosovu/>
- Đukanović, D. (2015). Spoljnopolitičko pozicioniranje (SRJ/SCG) od 1992. do 2015. godine. *Međunarodna politika*, 66(1158–1159), 115–127.
- Đukanović, D. & Lađevac, I. (2009). Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije. *Međunarodni problemi*, 61(3), 343–364.
- Jovanović, M. (2018) Izborni i partijski sistem u funkciji prezidencijalizacije parlamentarizma u Srbiji. *Fondacija Centar za javno pravo*, 1–18.
- Lišanin, M. (2012). Spoljnopolitički prioriteti Srbije. *Politička revija*, 31(1), 201–212.
- Mandić, M. (2021). Spoljnopolitički prioriteti Republike Srbije – (Ne)održivo balansiranje? У: В. Тодосјевић (Ур.), *Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije: javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018* (стр. 112–125). Београд: Институт друштвених наука.
- Мандић, М. (2020). Утицај политике условљавања Европске уније на спољну политику Републике Србије. *Политичка ревија*, 66(4), 363–382. <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.16>
- Mandić, M. & Nedić, P. (2021). Karakteristike i funkcionisanje polupredsedničkog sistema u Srbiji. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 15(26), 79–98.
- Мандић, М. & Неђић, П. (2022). „Утицај унутрашњих фактора на спољнополитичку Оријентацију малих држава: случај Србије”. У: М. Копанја & В. Ајзенхамер (Ур.), *Геополитички интереси великих сила и стабилност безбедности малих држава: зборник саопштења са скупа националној значаја штаманих у целини* (стр. 182–195). Београд: Универзитет у Београду – Факултет безбедности & Институт за међународну политику и привреду.

- Mladenov, M. (2014). „An Orpheus Syndrome: Serbian Foreign Policy After the Dissolution of Yugoslavia“. In: S. Keil & B. Stahl (Eds.), *Foreign Policies of Post-Yugoslav States* (pp. 147–172). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Orlović, S. (2017). Prezidencijalizacija partija u Srbiji. *Politički život*, 14, 7–27.
- Petronijević Terzić, I. (2022, 11. Avgust). Može li Vučić da utiče na promenu javnog mnjenja u korist EU? Sagovornici Demostata kažu – ako hoće, može. *Demostat*. <https://demostat.rs/sr/vesti/ekskluziva/moze-li-vucic-da-uti-ce-na-promenu-javnog-mnjenja-u-korist-eu-sagovornici-demostata-kazu-ako-hoce-moze/1517>.
- Politika (2022, 31. maj) Srbija je jedina država u Evropi koja nije uvela sankcije Rusiji, Eskobar očekuje promenu. <https://www.politika.rs/sr/clanak/508502/Srbija-je-jedina-drzava-u-Evropi-koja-nije-uvela-sankcije-Rusiji-Eskobar-ocekuje-promenu>
- Radio Slobodna Evropa (2023, 24. januar). Srbija se ponovo jedina u regionu nije usaglasila sa EU sankcijama protiv Rusije. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-eu-rusija-sankcije/32237529.html>
- Ripsman, N., Taliaferro, J. & Lobell, S. (2016). *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), 144–172.
- RTS (2009, 30. Avgust). Četiri stuba srpske spoljne politike. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/123751/cetiri-stuba-srpske-spoljne-politike.html>
- Samorukov M. & Vuksanović V. (2023, January 18). Untarnished by War: Why Russia's Soft Power Is So Resilient in Serbia. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/politika/88828>
- Sartwell, C. (2014, June 20). The Left-Right Political Spectrum Is Bogus. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2014/06/the-left-right-political-spectrum-is-bogus/373139/>
- Степић, М. (2019). Геополитички темељи српске стратешке културе. *Војно гела*, 71(8), 166–180.
- Stojanović, M. (2022, March 2). Serbia Backs UN Resolution Condemning Russian Attack on Ukraine. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2022/03/02/serbia-backs-un-resolution-condemning-russian-attack-on-ukraine/>
- Stradner, I. (2013, February 3). Russia's Failed War Has Created an Opening in the Balkans. *Foreign policy*, <https://foreignpolicy.com/2023/02/03/russia-serbia-ukraine-war-kosovo-vucic-putin-balkans/>
- Taliaferro, J. (2001). Security Seeking Under Anarchy – Defensive Realism Revisited. *International Security*, 25(3), 128–161.
- Вукадиновић, Ђ. (2022). Фијаско политике притисака или не воле Срби баш толико Русију, колико мрзе САД и НАТО. *Нова Српска Политичка Мисао*. <http://www.nspm.rs/kolumne-djordja-vukadinovica/fijasko-politike-pritisaka-ili-ne-vole-srbi-bas-toliko-rusiju-koliko-mrze-sad-i-nato.html>
- Živojinović, D. (2008). Neoklasični realizam u teorijama međunarodnih odnosa. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2(2), 367–395.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. London: Addison-Wesley Publishing Company.

Milan Blagojević, Marko Mandić

**THE FOREIGN POLICY OF SERBIA – THE RESULT OF
THE STRUCTURE OF THE INTERNATIONAL SYSTEM
AND (OR) DOMESTIC POLICY FACTORS**

Abstract

The authors of this paper try to identify and explain the potential causes for Serbia's foreign policy positioning and strategic adjustments in the international system, with a special emphasis and analysis of the role of public opinion in this process. The paper uses the theory of neoclassical realism, which belongs to the theories of international relations and foreign policy, and the research concept is based on identification of the factors that determine foreign policy behaviour of the state. In addition to structural factors which

create more or less permissive environments in which states conduct their foreign policies, the strategic direction can also be influenced by the perceptions of political leaders in the country, strategic culture, the political institutions framework, and general relations between the society and the state, where public opinion stances have the prevailing influence. The paper analyses the synergetic effect of structural factors and the factors of the state's internal policy on Serbian foreign policy. Special attention is paid to Serbia's strategic direction and foreign policy moves, and their correlation with the public opinion of the citizens in that area.

Keywords: Serbia's foreign policy, public opinion, international relations, neoclassical realism, ideological – party identification